

Ἀπὸ τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων στὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία τοῦ Διαφωτισμοῦ

Κωνσταντίνου Κωτσιόπουλου*

Ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ κίνηση καὶ οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν ἐλευθερία στὰ θρησκευτικὰ πιστεύω ὄχι μόνο προηγείται ὅλων τῶν στιγμῶν τῆς ἱστορίας ὅπου ὑπάρχει ἀγῶνας γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ τὶς θεμελιώδεις ἐλευθερίες, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν προστασία αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων καὶ ἐλευθεριῶν μὲ σκοπὸ τὴ δημιουργία μιᾶς κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Ὅπως μάλιστα δέχεται ἡ Κοινοβουλευτικὴ Σύνοδος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ὑπερασπίζεται ἀξίες ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς διδασκαλίες σεβασμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καὶ τῶν δικαιωμάτων του¹.

Οἱ βασικὲς ἀρχὲς τῆς σχέσεως ἀνάμεσα στὴ Χριστιανικὴ πίστη καὶ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ὁδηγοῦν στὴν ὑπαρξὴ τῆς παγκόσμιας κουλτούρας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ὀφείλουν νὰ βρίσκονται σὲ συλλειτουργία μὲ τὰ καθήκοντα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις.

* Ὁ Κωνσταντίνος Κωτσιόπουλος εἶναι Καθηγητὴς τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Πρόκειται γιὰ τὴν πρόταση 1720/2005. Στὴν ἴδια πρόταση ἀναφέρεται ὁ σεβασμὸς στὴ διδασκαλία τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν καὶ ὅτι: «οἱ τρεῖς μονοθεϊστικὲς θρησκείες ἔχουν κοινὲς καταβολές (Ἀβραάμ) καὶ μοιράζονται πολλὲς ἀξίες μὲ ἄλλες θρησκείες καὶ ὅτι οἱ ἀξίες ποὺ ὑπερασπίζεται τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης πηγάζουν ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀξίες». Περισσότερα βλ. Κ. Κωτσιόπουλος, *Ἀνεξιθρησκεία. Κοινωνικὴ θεώρηση τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων στὸν Εὐρωπαϊκὸ καὶ Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ. Τὸ παράδειγμα τῶν John Locke καὶ Εὐγένιου Βούλγαρη*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 374 κ.έ. Σχετικὰ μὲ τὴ διασύνδεση θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας βλ. ἐνδεικτικὰ Ἔργ. Κότλερ, «Θρησκεία, μισαλλοδοξία καὶ ὑπηκοότητα: πρὸς μία Παγκόσμια κουλτούρα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων», στό: Παγκόσμια Ἀκαδημία Πολιτισμοῦ, *Ἡ μισαλλοδοξία*, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 1998, σ. 64.

Εἶναι σημαντικό νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ καταξίωση τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς Κοινότητος, θεμελίωσε τὶς πολιτισμένες καὶ σύγχρονες ἀρχές τῆς δημοκρατίας, τῆς καταλλαγῆς, τῆς εἰρήνης, τῆς ἀνεκτικότητος καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ προσφορὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου στὴν Ἀνθρωπότητα μὲ τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων (313 μ.Χ.) εἶναι ἡ ἔνταξη τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸ κέντρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς σὲ κατεύθυνση ἐξ ἅπαντος θεοκεντρικῆ καὶ ὄχι θεοκρατικῆ. Ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη θεμελιώθηκε –μὲ ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τὶς δυσκολίες– τὸ καθεστῶς ἰσότιμης συνεργασίας Ἐκκλησίας-Πολιτείας, τὸ ὁποῖο ἀργότερα στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἀναπτύχθηκε καὶ θεμελιώθηκε ὡς σύστημα Συναλληλίας καὶ ἀλληλοσυμπλήρωσης μὲ διακριτοὺς ρόλους Κράτους καὶ Ἐκκλησίας.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἱδρυσεν ἡμεῖς χριστιανικὴ αὐτοκρατορία (Ψαλμ. 71, 7: «ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πλήθος εἰρήνης»), ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο ἐπαλήθευσε τὴν προφητεία τοῦ προφήτη Ἡσαΐα: «... καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰς ζιβύνας εἰς δρέπανα, καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν»². Ἐδῶ ἐπαληθεύεται δηλαδὴ ὁ παγκόσμιος καὶ εἰρηνοποιητικὸς χαρακτήρας τοῦ Χριστιανισμοῦ ποὺ μετασχηματίζει ποιοτικὰ τὴν κοινωνία σὲ ἐπίπεδα ἀταξικά, ὑπερεθνικά καὶ ὑπερφυλετικά. Τὴν ἀλήθεια αὐτὴ ἐπισημαίνει ἄλλωστε καὶ τὸ δοξαστικὸ τοῦ ἑσπερινοῦ τῶν Χριστουγέννων: «Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς, ἡ πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων ἐπαύσατο καὶ σοῦ ἐνανθρωπήσαντος ἐκ τῆς Ἀγνῆς, ἡ πολυθεΐα τῶν εἰδώλων κατήργηται. Ὑπὸ μίαν βασιλείαν ἐγκόσμιον αἱ πόλεις γεγένηται καὶ εἰς μίαν δεσποτείαν θεότητος τὰ ἔθνη ἐπίστευσαν».

Κατὰ τὸν ἁγ. Ἰωάννη Χρυσόστομο, ἡ παρουσία καὶ δράση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐντάσσεται στὸ λεγόμενον σχῆμα τῆς «συγχρονιστικῆς παραλληλίας», σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο παρατηρεῖται –ὄχι τυχαῖα, ἀλλὰ κατὰ θεῖα πρόνοια– χρονικὴ συνταύτιση ἱκανοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη καὶ κοινωνικοπολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν συνθηκῶν, μὲ στόχο τὴν ταχύτερη καὶ ἀβίαστη προώθηση τοῦ Χριστιανισμοῦ γιὰ τὴ σωτηρία

2. Ἡσ. 2, 4.

τῆς Ἀνθρωπότητας. Τὸ σχῆμα αὐτὸ εἶχε περιγραφεῖ ἄλλωστε ἀπὸ τὸν ἴδιο Πατέρα, ὅταν παρουσίαζε τὴ χρονικὴ σύμπτωση τῆς γέννησης τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν Αὐτοκρατορία τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου, γεγονός πού ὑποδήλωνε ὅτι σκοπίμως ἐπετράπη ἀπὸ τὴ Θεία Πρόνοια νὰ προηγηθεῖ ἡ *Pax Romana*, ἡ ὁποία ἐνοποίησε πολιτικὰ τὴν κατακερματισμένη πολιτικὴ Οἰκουμένη. Στὸ ἴδιο ἐρμηνευτικὸ σχῆμα ἐντάσσεται καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ πολιτισμὸς, πού πέτυχαν τὴν ἴδια σχεδὸν ἐνοποίηση σὲ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο. Δημιουργήθηκαν ἔτσι οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες γιὰ τὴν εὐκολώτερη διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου³.

Ὁ ἅγιος Πατέρας, θέλοντας νὰ ἀναδείξει τὶς κοινωνικοπολιτικὲς συνέπειες διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος, ὑπογραμμίζει ὅτι τοὺς πολέμους καὶ τὶς ἐπαναστάσεις διαδέχεται τώρα στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία μία μακρὰ περίοδος σταθερότητας, ἐλευθερίας καὶ εἰρήνης καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δὲν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ὑποχρεωτικὴ στράτευση τῶν πολιτῶν, ὅπως συνέβαινε στὴν ἀρχαία Ἀθήνα. Σημειώνει χαρακτηριστικὰ: «Οἱ πόλεις δὲν μάχονται πιά μεταξὺ τους οὔτε σπαράσσονται ἀπὸ τὶς διαδοχικὲς ἐπαναστάσεις. Ἡ εἰρήνη ἀπλώνεται παντοῦ, ἀπὸ τὰ Βρεττανικὰ νησιά ὡς τὸν Τίγρη ποταμὸ, καὶ παραπέρα ἀκόμη, στὴ Λιβύη, στὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Παλαιστίνη, σὲ ὅλη τὴν ἀχανῆ ἔκταση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας»⁴. Πολεμικὲς συγκρούσεις παρατηροῦνται, ὅπως τονίζει, μόνο στὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὅμως παιδαγωγικὸ χαρακτήρα.

Τὸ ἱστορικὴ σημασία γιὰ τὴ μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς Δημοκρατίας καὶ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, πού κατοχυρώνει τὴν Ἀνεξιθρησκία, στρέφεται ὀριστικὰ καὶ ἀμετάκλητα ἐναντίον τῆς θεοποίησης τοῦ Καίσαρα, ἐπιχειρώντας ἔτσι τὴ Χριστιανικὴ διάκριση μεταξὺ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐξουσίας, πού εἶναι θεόσταλτος ἀλλὰ δὲν εἰδωλοποιεῖται, καὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἡγεμόνα, πού μπορεῖ νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων (χωρὶς βέβαια αὐτὸ νὰ συνεπάγεται ἀντιεξουσιαστικὴ δράση καὶ συμπεριφορὰ ἐκ μέρους

3. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸν Ἡσαΐαν*, PG 56, 33 κ.έ. Γιὰ τὴ συγχρονιστικὴ παραλληλία βλ. Κ. Μποζίνης, *Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος γιὰ τὸ Imperium Romanum*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 2003.

4. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸν Ἡσαΐαν*, ὁ.π.

των πολιτών). Στο κείμενο του Διατάγματος γίνεται επίσης λόγος για την επιστροφή των απαλλοτριωθέντων και δημευθέντων λατρευτικών κέντρων των Χριστιανών, όπως και κάθε άλλης εκκλησιαστικής ιδιοκτησίας χωρίς αποζημίωση. Τα παραπάνω μέτρα εντάσσονται στη λογική της ισχυροποίησης της κοινωνικής βάσεως της Αυτοκρατορίας, ή όποια γνωρίζει την αυξανόμενη έπιρροή και κοινωνική δυναμική του Χριστιανισμού. Θα τονισθεί στο Διάταγμα: «*Εγώ Κωνσταντίνος ο Αύγουστος κάγω Λικίνιος ο Αύγουστος εν τῇ Μεδιολάνῳ ἐληλύθειμεν καὶ πάντα ὅσα πρὸς τὸ λυσιτελές καὶ τὸ χρήσιμον τῷ κοινῷ ... ἐδογματίσαμεν, οἷς ἢ πρὸς τὸ θεῖον αἰδῶς τε καὶ τὸ σέβας ἐνείχето, τοῦτ' ἔστιν ὅπως δῶμεν καὶ τοῖς χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευθέραν αἴρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ἣ δ' ἂν βουλευθῶσιν...*»⁵.

Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἐντάσσεται καὶ μία σειρά ἄλλων μέτρων, ποὺ ἰσοδυναμοῦσαν μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς νέας θρησκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ, χωρὶς νὰ ἀναιρεῖται τὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Ἔτσι ἀπαλλάσσεται ὁ κληρὸς ἀπὸ τὰ δημόσια βάρη, ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα ἀπόδοσης ιδιοκτησίας στοὺς Χριστιανικοὺς ναοὺς, οἱ ὁποῖοι καὶ δέχονται δωρεές, καθιερώνεται ἡ ἀργία τῆς Κυριακῆς, δίδεται Κρατικὴ ἐπιχορήγηση γιὰ τὴν ἀνέγερση μεγαλοπρεπῶν ναῶν στὶς μεγάλες πόλεις, καθιερώνονται χριστιανικὰ σύμβολα στὰ δημόσια κτήρια, τὰ νομίσματα καὶ τὶς στρατιωτικὲς σημαῖες, ἐνισχύεται ἡ παρουσία Χριστιανῶν στὰ ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς Κρατικῆς μηχανῆς, καλλιεργεῖται ἡ χριστιανικὴ παιδεία στοὺς κόλπους τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας⁶ καὶ –τὸ κυριώτερο– γίνονται νόμοι τῆς Αυτοκρατορίας οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων χρονικὰ ἀπὸ τὸ σχίσμα τῶν Δονατιστῶν καὶ τὴν αἴρεση τοῦ Ἄρειανισμοῦ.

Τὸ τελευταῖο μέτρο στὴ σύγχρονη γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου ὀνομάζεται «*συνταγματικὴ κατοχύρωση τῶν ἱερῶν κανόνων*»⁷, ἐφ' ὅσον παρέχεται κρατικὴ καὶ πολιτειακὴ ὑποστήριξη στὴν ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς προϋποθέτουν ἀσφαλῶς καὶ ἀντίστοιχη φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ

5. Εὐσεβίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, X5, 2-14, PG 20, 881.

6. Εὐσεβίου, *Βίος Κωνσταντίνου* 1, 30-31· 2, 6-8, PG 20, 1008-1009 καὶ PG 20, 892.

7. Χ. Παπαστάθης, *Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο*, τεύχ. Α', ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 2003. Γ. Πουλῆς, «Ἐννοια, ἰσχύς καὶ συνταγματικὴ κατοχύρωση τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας», *Ἀρμενόπουλος* 59 (2005), σ. 497 κ.έ.

θεώρηση, σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζεται ή Έκκλησία ως «πρωτογενές πρόσωπο πνευματικής εξουσίας», έφ' όσον σύμφωνα με τὸ Κανονικὸ Δίκαιο τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας θεόσδοτη εἶναι ἡ ἐξουσία της καὶ ὄχι δοτὴ ἀπὸ τὸν ἐκάστοτε Καίσαρα. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος δὲν ἐπεμβαίνει στὸ δογματικὸ καὶ διοικητικὸ ἔργο τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύει τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀποδέχεται τὸν θεσμὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς «δευτερογενὲς πρόσωπο πνευματικῆς ἐξουσίας», ὅπως θὰ ὑποστήριζαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς πολιτικοκρατικῆς θεωρίας τοῦ Κρατισμοῦ, πὸ ὁδηγεῖ στὴν ἀναίρεση τοῦ αὐτοδιοίκητου τῆς Ἐκκλησίας.

Στὴν πραγματικότητα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔθεσε τὶς βάσεις τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτειακοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζονται οἱ Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ὡς Νόμοι τοῦ Κράτους. Τόσο ἀπὸ τὸν ἴδιο ὅσο κατὰ βάση καὶ ἀπὸ τοὺς μετέπειτα Αὐτοκράτορες, ἀναγνωρίζοταν ὅτι τὸ Κανονικὸ Δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας ἀσχοῦσε εὐεργετικὴ ἐπίδραση τόσο στὴν πολιτειακὴ νομοθεσία ὅσο καὶ στὴν κοινωνία γενικώτερα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ὁ Ἰουστινιανὸς στὴν 131ῃ Νεαρά του θὰ τονίσει: *«θεσπίζομεν τοίνυν τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἀγίους ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας»*, ἐνῶ ἀλλοῦ θὰ ἀναγνωρίσει τὴν ὑπεροχὴ τῶν Κανόνων ἔναντι τῶν Νόμων: *«Πῆ [ἄλλοτε] μὲν ὅτι οἱ κανόνες ὡς νόμοι κρατοῦσι, πῆ δὲ ὅτι τοῖς κανόσιν οἱ νόμοι ἀκολουθοῦσιν. Καὶ ... ὅτι τοῖς κανόσιν ἐναντιούμενοι πραγματικοί [πολιτειακοί] τύποι ἄκυροί εἰσιν»*⁸.

Μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς ἔχουμε τὸ γεγονὸς τῆς συμπτώσεως ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτειακοῦ ἀδίκου, ἐφ' ὅσον ἡ ἴδια πράξη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἄδικη τόσο στὸ δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας ὅσο καὶ στὸ δίκαιο τῆς Πολιτείας. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὀλόκληρο τὸ ἐκκλησιαστικὸ ποινικὸ δίκαιο ἔχει ἐνταχθεῖ στὸ θετικὸ ἢ πολιτειακὸ δίκαιο καὶ ἀποκτᾶ ρυθμιστικὸ καὶ διαμορφωτικὸ τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης χαρακτῆρα.

Στὴ διεθνή βιβλιογραφία ἔχει καταγραφεῖ ἡ ἄποψη ὅτι τὰ σύγχρονα κείμενα καὶ οἱ οἰκουμενικὲς διακηρύξεις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἀπηχοῦν τὴν ἰσότητά τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στὸν Θεό, ἀνεξαρτήτως ἔθνοφυλετικῆς ἢ κοινωνικῆς καταγωγῆς. Αὐτὴ μάλιστα ἡ θρησκευτικῆς

8. Γ. Ράλλης - Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. Α΄, σ. 36.

προελεύσεως ισότητα οδηγεί διανοητές στη διαπίστωση ότι: «ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ νεώτερου κόσμου ἔχουν τὶς καταβολές τους στὸν Χριστιανισμό, ἀκόμα κι ἂν ὡς πρὸς τὸ δόγμα τους ἦταν ἄθεες»⁹.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς κινήθηκε στὴν κατεύθυνση τῆς ἐκκοσμίκευσης καὶ τῆς ἀπομύθευσης. Τὸ κυρίαρχο ὀρθολογιστικὸ διαφωτιστικὸ πνεῦμα ἀπορρίπτει τὴν αὐθεντία τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ νεο-Νεστοριανικὲς αὐτὲς ἐξελίξεις ὁδήγησαν στὴ δημιουργία τῆς φυσικῆς θρησκείας τοῦ θεϊσμοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀπορρίπτεται ἡ ὑπερ-φυσικὴ ἀποκάλυψη, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς δημιουργεῖ καὶ δὲν προνοεῖ γιὰ τὸν κόσμο.

Ὡς ἄμεση συνέπεια παρουσιάζεται ἡ οἰκοδόμηση ἑνὸς αὐταρχικοῦ κοσμοειδώλου μὲ χαρακτηριστικὰ αὐτόνομου καὶ αὐτοδύναμου ἀνθρωποκεντρισμοῦ, ποὺ σχετικοποιεῖ παραδεδομένες ἀξίες. Ἐνα νέο εἶδος «μεσσιανικότητας» οἰκοδομεῖται, ἐφ' ὅσον ἡ χριστιανικὴ αὐτοσυνειδησία μεταλλάσσεται σὲ ἐκκοσμικευμένη «δημοκρατικὴ» αὐτοσυνειδησία μὲ ἔντονα στοιχεῖα κρατικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπολυτότητας, ποὺ ἀκυρώνουν μακροπρόθεσμα τὴν ἐλευθερία τοῦ προσώπου. Ἡ ἀπόλυτη αὐτὴ «οὐμανιστικὴ» ἐξέλιξη θὰ ὁδηγήσει στὴ δημιουργία χιλιαστικῶν καὶ οὐτοπικῶν θεωρήσεων, ἢ «θεσμοποίηση» τῶν ὁποίων θὰ μηδενίσει κάθε ἔννοια ἐλευθερίας καὶ ἀξιοπρέπειας.

Ὁ Marquis de Condorcet, φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Βολταίρου, θὰ γράφει χαρακτηριστικὰ ὅτι ὁ Διαφωτισμὸς εἰσάγει μίαν νέα διδασκαλία «ἢ ὁποία πρόκειται νὰ δώσει τὸ τελειωτικὸ χτύπημα στὸ ἤδη κλονισμένο οἰκοδόμημα τῆς θρησκευτικῆς προκατάληψης. Πρόκειται γιὰ τὴν ἰδέα τῆς ἀπεριόριστης τελειοποίησης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους»¹⁰.

Στὸ ἴδιο μῆκος κύματος καὶ ὁ Βολταῖρος θὰ καταφερθεῖ ἐπιπλέον ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἐνῶ θὰ εἰρωνευθεῖ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο γιὰ τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων λέγοντας ὅτι «ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ξεκίνησε ἐκδίδοντας ἕνα διάταγμα ποὺ ἐπέτρεπε ὅλες τὶς θρησκείες γιὰ νὰ καταλήξει διώκτης»¹¹. Διαφωνεῖ μὲ τὴ θέληση τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων νὰ ὑποστηρίξουν τὸν

9. H. Arendt, *Essai sur la révolution*, Gallimard, Paris 1967, σ. 32.

10. Marquis de Condorcet, *Sketch for a Historical Picture of the Human Mind*, Paris 1933.

11. Βολταῖρος, *Φιλοσοφικὸ Λεξικό*, ἐκδ. Στάχυ, Ἀθήνα 2001, σ. 80.

θεσμό τῆς ἐπικρατούσας θρησκείας καὶ μάλιστα τὸν Χριστιανισμό¹², ἐνῶ θεωρεῖ ὅτι στὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας οἱ δογματικὲς διατυπώσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων εἶναι σοφιστεῖες καὶ ἄνευ σημασίας¹³. Στὸ ζήτημα τέλος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας δέχεται τὸν χωρισμὸ ἀφοῦ, ὅπως λέει, «ἡ συμμαχία κλήρου καὶ Αὐτοκρατορίας εἶναι τὸ πιὸ τερατῶδες σύστημα»¹⁴. Θὰ ὑποστηρίξει τέλος τὴν Πολιτειοκρατικὴ ἀντίληψη: «κανένας ἐκκλησιαστικὸς νόμος νὰ μὴν ἔχει ποτὲ ἰσχύ, ἐὰν δὲν ἔχει ρητῶς ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὴν κυβέρνηση»¹⁵.

Ἄρκετὰ χρόνια ἐνωρίτερα ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (1789) ποὺ ὀδηγήθηκε σὲ οὐδέτερο καθεστῶς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ὁ John Locke (1632-1704) θὰ ὑποστηρίξει καὶ αὐτός, ἂν καὶ πολὺ πιὸ ἥπια, τὸ σύστημα τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας-Πολιτείας. Θὰ θεωρήσει ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι θεανθρώπινος ὀργανισμὸς, ἀλλὰ ἀνθρωποκεντρικὴ συλλογικότητα στὸ ὄνομα τῆς πίστεως στὸν Χριστό, ἐνῶ ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία τῶν διαφορετικῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων θὰ πρέπει νὰ εἶναι οὐδέτερη χωρὶς δομὲς ἐπικρατούσας θρησκείας γιὰ τὸ Κράτος¹⁶.

Σὲ τελείως ἄλλο μῆκος κύματος καὶ ἀκολουθώντας τὴ Βυζαντινὴ Ὀρθόδοξη Παράδοση, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806), μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες μορφὲς τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, δὲν θὰ διστάσει νὰ ἀνοιχθεῖ διαλογικὰ πρὸς τοὺς χώρους τῆς Εὐρωπαϊκῆς διανόησης. Στὸ ἔργο του περὶ Ἀνεξιθρησκίας θὰ στραφεῖ ἐναντίον τῆς Παπικῆς Θεοκρατίας, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συμφωνεῖ μὲ τὴν κριτικὴ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει καθεστῶς χωρισμοῦ Ἐκκλησίας-Πολιτείας. Ὁ Βούλγαρης θεωρεῖ τὸν ἡγεμόνα ὑπεύθυνο γιὰ τὴν προστασία τῆς ἐπικρατούσας θρησκείας τῆς Ὀρθοδοξίας. Ὁ ἀνεξιθρησκὸς Ὀρθόδοξος –κατὰ τὸν Βούλγαρη– ἔχει ζῆλο μετ’

12. Ὁ.π.

13. Ὁ.π., σ. 104.

14. Ὁ.π., σ. 231.

15. Ὁ.π., σ. 355.

16. John Locke, *Ἐπιστολὴ γιὰ τὴν Ἀνεξιθρησκία*, Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια Γιάννης Πλάγγεσης, ἐκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 133. Γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Locke σχετικὰ μὲ τὴν Ἀνεξιθρησκία καὶ τὴν πολιτικὴ του φιλοσοφία βλ. ἐνδεικτικὰ P. Nicholson, “John Locke’s later letters on Toleration” στί: J. Horton and S. Mendus, *John Locke, A letter, Concerning Toleration in focus*, London 1991, σσ. 163-187· J. Moore, “Locke on assent and toleration”, *Journal of Religion* 58 (1978), σσ. 30-36· Κ. Κωτσιόπουλος, *Ἀνεξιθρησκία*, ὁ.π., σ. 188 κ.έ.

ἐπιγνώσεως καὶ ὄχι τυφλὸ φανατισμό»¹⁷. Εἶναι «ζηλωτῆς εὐσεβείας» ὥστε νὰ μὴν εἶναι ἀδιάφορος, διότι ἡ ἀδιαφορία, ὅπως γράφει, ὀδηγεῖ στὴν ἀθεΐα¹⁸.

Μὲ βάση μάλιστα τὴν ἀρχὴ τῆς μεσότητος, ὁ Βούλγαρος θὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ Ἀνεξιθρησκία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὔτε ἡ ὑπερβολὴ τῆς «ἀδιαφορίας», οὔτε ἡ ἔλλειψή της, ποὺ εἶναι ἡ «θηριωδία». Ὁ ἀδιάφορος κατὰ τὸν Βούλγαρο δὲν εἶναι ἀνεξιθρησκός γιατί δὲν ἔχει θρησκεία καὶ ὁ θηριώδης ἐπίσης δὲν εἶναι ἀνεξιθρησκός γιατί δὲν ἐπιδεικνύει ἀνοχή. Ἀντιθέτως γράφει ὅτι ὁ «μετ' ἐπιγνώσεως ζῆλος» ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπο τῆς πίστεως νὰ χρησιμοποιεῖ καὶ ἀνάλογα πνευματικὰ μέσα γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς πίστεως¹⁹.

Συμπερασματικὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸ πρότυπο τῆς συνεργασίας καὶ συναλληλίας Ἐκκλησίας-Πολιτείας, ποὺ ἐπιθυμεῖ ὁ Βούλγαρος σύμφωνα καὶ μὲ τὴ Βυζαντινὴ παράδοση (ὅπως τονίζει), βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη συμφωνία μὲ τὴ λογικὴ τῆς ἐπικρατούσας θρησκείας ποὺ προωθεῖ ἡ Ἀνεξιθρησκία καὶ ὄχι μὲ τὴ λογικὴ τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας-Πολιτείας ποὺ προωθεῖ ἡ οὐδέτερη θρησκευτικὴ ἐλευθερία.

Αὐτὴ μάλιστα ἡ διαφορὰ Ἀνεξιθρησκίας καὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα νὰ ὑφίσταται στὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ Συνταγματικὴ πρακτικὴ τῶν Κρατῶν-Μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, τὰ ὁποῖα σύμφωνα καὶ μὲ τὸ ἄρθρο I-52 τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συντάγματος²⁰ ἐπιλέγουν τὸ καθεστῶς ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴν ἱστορία τους καὶ τὴν τοπικὴ παράδοσή τους.

17. Εὐγένιος Βούλγαρος, *Σχεδιάγραμμα περὶ τῆς Ἀνεξιθρησκείας*, ἐκδ. Στάχυ, Ἀθήνα 2001, σ. 22. Περισσότερα βλ. Κ. Κωτσιόπουλος, *Ἀνεξιθρησκεία*, ὁ.π., σ. 298 κ.έ.

18. Ὁ.π., σσ. 22, 23.

19. Ὁ.π.

20. Ἡ ἀκριβὴς διατύπωση τοῦ ἄρθρου ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἡ Ἐνωση σέβεται καὶ δὲν θίγει τὸ καθεστῶς ποὺ ἔχουν, σύμφωνα μὲ τὸ Ἐθνικὸ Δίκαιο, οἱ Ἐκκλησίες», ἐνῶ στὴν παράγραφο 3 τοῦ ἰδίου ἄρθρου: «Ἡ Ἐνωση διατηρεῖ ἀνοικτὸ διαφανῆ καὶ τακτικὸ διάλογο μὲ τίς Ἐκκλησίες ... ἀναγνωρίζοντας τὴν ἰδιαίτερη ταυτότητα καὶ τὴ συμβολὴ τους».

SUMMARY

From the Edict of Milan to Religious Freedom of the Enlightenment

By Kontantinos Kotsiopoulos, *Prof.*
Sociology of Christianity
Aristotle University of Thessaloniki

By the Edict of Milanese (313 a.C.), Konstantin the Great contributed to the humanity integrating Christianity to the center of social life in theocentric –not theocratic– direction. Due to his significant contribution, a regime of equivalent cooperation between Church and State was established.

The Enlightenment was in favour of secularization and rationalism and consequently opposed to Christianity, although supported human rights that were “produced” by christian dogma.